

ЛЮДИНОЗНАВЧІ СТУДІЇ

*На здобуття Державної премії Української РСР
імені Т. Г. Шевченка*

Інтереси Василя Фашенка, вченого й критика, в останні роки зосереджені на проблемі художнього відображення особистості в сучасній радянській літературі. Монографії «Характеры и ситуации» та «У глубинах людського буття» присвячені саме цьому питанню, і разом вони складають своєрідну літературознавчу «диалогію», хоч, зрозуміло, кожна з праць має свій дослідницький аспект.

Як і належить, В. Фашенко починає із з'ясування сутності ключових понять: «особистість», «людина», «характер», «індивід», «індивідуальність». У літературно-критичній практиці ці терміни нерідко змішуються, в ряді випадків – взаємозамінюються. Кваліфікованість у вживанні понять – справа гідності вчених, літературознавців у тім числі. У В. Фашенка ця якість виявляється в тяжінні до всебічного обстеження предмета, для чого він постійно, активно і, що важливо, ефективно залучає у сферу філологічних студій ті знання про людину, які дають філософія, психологія, педагогіка, соціологія, публіцистика. Уважне прочитання праць класиків марксизму-ленінізму, а також досліджень таких учених, як О. Леонтьєв, Г. Смирнов, І. Кон, К. Платонов, М. Левітов, дає літературознавцю потрібну глибину бачення, методологічний, а певною мірою – і методичний ключ до аналізу людинознавчого «арсеналу» сучасної радянської прози.

У подібному «стикуванні» літературознавства з суміжними науками, загалом кажучи, завжди є потенційна загроза перетворення філології в таку собі милу, слухняну і наївну Попелюшку. Так воно і стається в тих (гай-гай, не таких уже й малочисленних) статтях, автори яких з видимим смаком

цитують популярні праці психологів та філософів, з азартним блискам в очах безтрепетно – і самодостатньо, без ясної стратегічної цілі, – розкласифіковують відповідно до «позичених» схем літературний матеріал, не помічаючи, що в цьому філологічному «гурманстві» є чимало від моди, до якої додається ще й естетична глухуватість такого розтинача текстів.

В. Фащенко, багато в чому першим беручись за нові в нашому літературознавстві завдання, передусім прагне до того, щоб здобутки інших наук поставити, у доброму розумінні цих слів, «на службу» філології. Такий підхід плідний, оскільки він допомагає тонше і глибше пояснити сучасну людину – героя літератури, ґрунтовніше розібратися в сутності нових життєвих конфліктів і соціальних типів, у самих психологічних «механізмах» буття, веде до осмисленішого пізнання літературою своїх художніх можливостей, до урізноманітнення й відточення її інструментарію.

У книзі «Характеры и ситуации» є чи не найбільш вичерпне в сучасній науці про літературу визначення одного з фундаментальних її понять – характеру. Ясно, що у трактуванні В. Фащенка це – естетична категорія, а якщо так, то «як відображена конкретно-цілісна істота, художній характер включає в себе всі рівні та аспекти теоретичних розрізень: людина, індивід, індивідуальність, особистість, каркас особистості». «Характер у художньому творі, – читаємо у дослідника, – це відображені в світлі авторського ідеалу порівняно сталі властивості й змінні відношення, які утворюють закономірну своєрідну соціально-психологічну єдність, котра формується і виявляється в зовнішній і внутрішній діяльності людини у найрізноманітніших ситуаціях».

Цю «формулу» можна при бажанні розбивати на складники, вичленовувати ті чи ті компоненти, кожен з яких має посутнє значення. У характері людини, як в іншому місці образно висловиться В. Фащенко, є «ядро» і «оболонка», і формуються вони в процесі реального буття людини як соціальної істоти. Причому цей процес руху характеру практично не-

впинний, і дивно буває, до речі, читати в деяких романах на «філософічно» величавій ноті висловлені героєм (при досить відчутному співчутливому авторському ставленні) твердження про незмінність людської натури, яка, мовби застигає у раз і назавжди даному вигляді.

Своєрідну типологію характерів і ситуацій у всій їх строкатості й мінливості В. Фащенко демонструє у двох великих розділах монографії, що мають назви «Війна, людина, мир» та «Соціальний прогрес і конфлікт доби НТР». Ці дві частини дослідження мають, на мій погляд, автономне значення, оскільки автор тут виступає більшою мірою як критик, оглядач сучасного літературного процесу, якому – хоч він і не забуває про головну, верховну свою мету, – все ж хочеться якомога докладніше зупинитися на тому чи тому творі, розглянути його всебічно, висвітлити й пояснити якусь характерну тенденцію, що визріла в літературі в останні роки. «Вся безліч животвору», тобто широкий масив романів і повістей, написаних художниками слова різних національних літератур, представлена тут вельми щедро, в дусі – хай дозволено буде так сказати – літературознавчого «барокко».

А от чи не найоригінальнішим у книзі «Характеры и ситуации» є розділ «Із поетики характеротворення». Переконалий, що його було б дуже корисно прочитати не лише фахівцям (включаючи студентів-філологів та вчителів-словесників), а й самим практикам літератури. Абсолютно конкретно, яскраво, доказово В. Фащенко зупиняється на розгляді основних засобів творення характеру – «видимої мови душі» (а, значить, і художнього портрета), внутрішнього монологу, невласне прямого мовлення, діалогів. Скільки характерних деталей із сучасних творів потрапило на екран аналітичного «мікроскопа» В. Фащенко! На жаль, критики, аналізуючи свіжий твір, обмежуються, як правило, загальним ідейно-художнім аналізом, говорячи про тему, героїв, їх зв'язок з життєвою проблематикою й типажем. І дуже рідко руки доходять і до слова, до відповіді на запитання «як» – як створений той чи той характер, як відо-

бразував прозаїк психічні стани, думки своїх героїв, у чому він сильний і оригінальний, а в чому – повторюється, «ніяковіючи» перед складністю людської душі. В. Фащенко завзято й аргументовано відкидає приблизність і зужитість, усім пафосом своїх мікростудій голосуючи за творче дерзновення художника, за розширення й урізноманітнення спектра засобів психологічного аналізу в українській прозі. Додам, що точне аргументування спостережень і висновків не заважає дослідникові захоплюватися (стиль таких місць у монографії хочеться назвати урочисто-аналітичним), а при негативних оцінках – бути (аж ніби зі «стиснутими губами») непоступливим, а коли йдеться про талановитого художника, то і щирим його уболівальником, якому професійна етика велить говорити хай гірку, але все-таки правду.

Продовженням і розвитком передусім саме цього, останнього у монографії «Характеры и ситуации», розділу («Із поетики характеротворення») є праця В. Фащенко «У глибинах людського буття», яку автор доречно назвав у підзаголовку так: «Етюди про психологізм літератури». Це справді етюди, дуже часто – із захоплюючим літературознавчим «сюжетом» (а таким сюжетом у них виступає переконливо спрямований рух аналітичної думки). Чи не найбільшим одкровенням у нашому літературознавстві є центральний розділ книжки – «Зображально-виражальна стихія слова», де скрупульозно розглянуто частково вже знайомі нам з попереднього дослідження «підтеми»: «Психічні стани», «Видима мова душі», «Діалог і монолог», «Внутрішнє мовлення». Сюди слід зарахувати й главу «Мотиви і вчинки» з останнього розділу монографії.

Праць про психологізм літератури в українському літературознавстві, на жаль, зовсім небагато. «Етюди» ж В. Фащенко, окрім вагомості теоретичних положень, мають ще й, сказати б, конкретно-прикладне значення, оскільки зорієнтовані значною мірою на сучасну літературну практику, на її вершини й низини. А молодого дослідника такі студії привчили б до уважного вчитування в текст – ця якість, схоже, належить до числа

дефіцитних у нашій критиці, недаремно ж письменники-прозаїки нерідко мало не закликають: читайте нас уважніше!

Надзавданням людинознавчих філологічних студій В. Фащенка є турбота про художнє багатство рідного письменства, літературознавче «забезпечення» його. Здається, в монографії «У глибинах людського буття» закладені ті ідеї, які, так би мовити, мають тенденцію до розгортання й розвитку в нових дослідженнях ученого. Маю на увазі найбільш «незалежний» у цій книзі розділ «Психологія діяння», в якому автор об'єктивно виходить на такі поняття, як «соціалістична особистість», «радянський характер» (поява недавньої статті В. Фащенка в «Літературной газеті» під назвою «Советский характер» підтверджує думку, що в центрі його уваги – ті нові соціально-психологічні якості людини, які є концентрацією всього того, закономірного, характерно-показового, що формує в провідних типах часу епоха розвинутого соціалізму).

Що ж, творчість В. Фащенка теж має овій «сюжет», і треба сказати, що він завжди відзначався цілісністю, внутрішньою закономірністю руху. І в логіці цього розвитку відбита і динаміка буття самої літератури з її досягненнями й проблемами, що нагадують про себе як вимоги часу. Відповіддю на деякі із серйозних запитів сучасної літературознавчої науки є й людинознавчі студії Василя Фащенка, по праву висунуті на здобуття найвищої премії нашої республіки.

Літературна Україна. – 1985. – 7 лютого

